

KIELEMME KÄYTÄNTÖ

Sosiaalinen vai sosiaali?

Alustus Suomen Akatemian kielilautakunnan kokoukseen 11. 12. 1967

Kysymys vierasperäisten nen-loppuisten adjektiivien korvaamisesta lyhyemmillä i-loppuisilla asuilla tuli esille SKS:n kielivaliokunnan työjaoston kokouksessa 14. 5. 46 maisteri Oiva Talvitién esityksestä. Hän oli päätenyt käyttämään tällaisia muotoja suomentaessaan Louis Bermanin teosta »New Creations in Human Beings». Hän perustelee ehdotustaan mm. näin:

»Minun nähdäkseni *i-loppuiset adjektiivit* ovat suositeltavimmat, kun on kysymyksessä muusta kuin substantiivista johtaminen. [—] Sellaiset sanat kuin esim. *destruktiiv*, *objektiiv* ja *subjektiiv*, *kvalitatiivi* jne. olisi silloin käsitettävä adjektiiveiksi, jotka myös voivat esiintyä substantiiveina. Se olisi kai filologisesti miellyttävin arvojärjestys. Jotkut muodot voivat kuulua tähänastisen käytön kuluttamaan korvaan oudoilta. Mutta nyt olen jo hyvän aikaa kuullut *barbaarin*, *feminiinin*, *maskuliinin*, *klooraatin* (»klooraati anemia»), *klimakteerin*, *poikilotermin*, *sosiaal*, *vegetatiivin* yksinomaan adjektiiveina. *Leptosomi* on poikkeus, mutta loppu-i suoraan kreikan substantiivin lyhen-tyneeseen vartaloon liittyneenä antanee saman *auditiivin* kuvan, joten välttyään pitemmästä 'leptosomisesta'.

Taivutus ja johtaminen on i-adjektiiveista helpoin ja yksinkertaisin. 'Absoluutiiv', 'sosiaalius', 'vitaalius' jne.»

Työjaoston päätös oli pöytäkirjan mukaan seuraava:

»Vaikka yleisesti *nen-loppuisina* tunnettujen sanojen lyhyempi asu (*aktiivi*, *ideaali*, *identti* jne.) tuntuu oudolta ja

monesti tämä asu tulee ennestään tutun substantiivin muotoiseksi, päätettiin suosittaa sen päästämistä kilpailemaan *nen-loppuisen* kanssa, varsinkin kun joukossa on ennestään lyhytasuisina tuttuja sanoja (*normaali*, *kompetentti*, *steriili*). Oltiin sitä mieltä, että jos tämä uudistus onnistuu, siitä koituu etua kielenkäytölle. Ehkä Airilan oppaan seur. painokseen voidaan ottaa näitä lyhytasuisia muotoja runsaammin ainakin pitempään rinnalle.»

Asia oli esillä kielivaliokunnassakin 20. 5. 46. Pöytäkirja kertoo:

»Maist. O. Talvitie esitteli työjaostossa käsiteltyä kysymystä eräiden vierasper. adjektiivityyppien lyhentämisestä (Tj:n 19. kok.). Oltiin sitä mieltä, että sellaiset adjektiiviset asut kuin *positiivi*, *sosiaali*, *momentaani* ym. voidaan sallia *nen-loppuisten* rinnalla ja panna kilpailemaan niiden kanssa — joukossa on useita lyhyemmässä asussaan tuttujakin sanoja. Valiokunta siis yhtyi työjaoston kantaan.»

31. 10. 61 asia oli ohimennen esillä Suomen Akatemian kielilautakunnassa, ja »Kielilautakunta piti tällaisia lyhyitä muotoja edelleen mahdollisina, mutta ei halunnut tällä kertaa puuttua asiaan enemmälti; kun toimitetaan uusi vierasperäisten sanojen luettelo, tämä kysymys tulee esille.»

Tämä kielenkäytön piirre tuli yleisemmän huomion kohteeksi, kun eräät nuoret kielitutkijat omaksuivat sen ja suuri »Suomen kirjallisuuden historia» alkoi ilmestyä sen mukaisin muodoin. Tästä

aiheutui Osmo Ikolan kirjoitus »Konkreettisestako konkreetti?» (Virittäjä 1964 s. 221). V. 1966 oli Virittäjässä kolmekin kirjoitusta tästä asiasta: Eeva Lindén: »Vierasperäisten *-inen*-loppuisten adjektiivien työstämisestä» (s. 318), Aarni Penttilä: »Vierasperäisistä *-nen*-loppuisista adjektiiveista» (s. 323), ja Pauli Saukkonen: »Vierasperäisten *-inen*-loppuisten adjektiivien lyhentämisen puolesta» (s. 327).

Nyt on kyseessä tulevan sanaluettelomme suhtautuminen tähän uudistuspyrkimykseen. Minun on heti sanottava, että olen omasta puolestani päättänyt siitä kielteiseen käsitykseen.

Uudistuksen vastustajat ovat viitanneet mm. siihen, että se veisi useassa tapauksessa substantiivin ja adjektiivin samanmuotoisuuteen. Meillä on ennestään tällaisia kaksinaismerkityksisiä sanoja, esim. *normaali* ja *radikaali*, eivätkä ne käytännössä aiheuttane sekaannusta. On kuitenkin aivan toista, että ruvetaan käyttämään adjektiiveina sanoja, jotka lukijan kielentajussa ovat substantiiveja; se hämmentää. Penttilä mainitsee Saukkosen tutkimuksesta esimerkit »sellaista potentiaalain toiminnan valmiutta» ja »transitiivin käytön peruserkitys». Em. Virittäjän-kirjoituksessaan Saukkonen ehdottaa käyttöön mm. adjektiiveja *aktiivi*, *passiivi*, *relatiivi*, *objektiiv*, *positiivi*, *negatiivi*. En pidä tarkoituksenmukaisena ehdoin tahtoin lisätä kielessä ennestään olevien kaksisanaluokkaisten nominien määrää.

Uudistuksen rajojen käyminen niin, että suuri yleisö jotenkutenkaan oppisi ne hallitsemaan, on hyvin vaikeaa, sillä yksioikoinen *nen*-lopun pyyhkiminen kaikkialta ei sentään tulle kysymykseen (esim. *lyyri*, *mysti*, *katoli*). Saukkonen suosittelee lyhyitä muotoja harkinnan mukaan joihinkin sanatyyppeihin: »— — alkukielisen sananlopun mukaan tehty jaottelu ja — koska sanat ovat nimenomaan vierasperäisiä — vieraiden kielten käytäntö ovat tässä suhteessa ratkai-sevia. Jos jokin tällainen i:hin päättävä

alatyyppi on pelkästään substantiivinen ja lainanantajakielessä adjektiivinen muodostetaan eri johtimella, ei suomessakaan ole tarpeen mennä tätä selvää järjestelmää rikkomaan (*kronologinen*, *filologinen* — *filologi*).» Hän suosittelee siten esim. *iivi*-loppuisista adjektiiviryhmää, tehden kuitenkin poikkeuksen niissä sanoissa, jotka selvästi ovat *i*-loppuisten substantiivin johdoksia (esim. *predikatiivi* — *predikatiivinen*, *aktiivi* — *aktiivinen*, *offensiivi* — *offensiivinen*). Tämä tekee asian vaikeaksi. Hän esim. puoltaa yleiseen merkitykseen adjektiivia *aktiivi*, mutta kielio pilliseen *aktiivinen*. Kuitenkin, jos olen käsittänyt oikein, hän pitää suotavana adjektiivia *negatiivi* myös valokuvausterminä (*negatiivi* jäljennös). Suuri yleisö ei voi ylläpitää tällaisia eroja. Luettelen seuraavassa joukon *aali*-loppuisia, substantiiveina käytettyjä sanoja — jättäen pois lukuisat kielio pin ja fonetiikan termit sellaiset kuin *konditionaali*, *labiaali* — osoitukseksi siitä, millaisissa tapauksissa jouduttaisiin käymään rajaa: *diagonaali*, *dolikokefaali*, *fiinaali*, *funktionaali*, *genitaali*, *ideaali*, *intellektuaali*, *kardinaali*, *klerikaali*, *lokaali*, *materiaali*, *musikaali*, *opaali*, *orbitaali*, *originaali*, *ortogonaali*, *ortokefaali*, *potentiaali*, *proportionaali*, *provinsiaali*, *rituaali*, *sentraali*, *serebraali*, *terminaali*, *transversaali*. Onko siis esim. *genitaalinen* katsottava *genitaali*-substantiivin johdokseksi, jolloin se olisi *nen*-loppuinen, vai sen kanssa rinnakkaiseksi lainaksi, jolloin se olisi lyhennettävä? Suositukset tietysti voitaisiin antaa, mutta miten niitä osattaisiin seurata, on toinen asia. Tyypeittäinen jako veisi suositukseen *fysikaali* (ilmiö), *musikaali* (ihminen), *teatraali* (käytös), jotka ruotsia ja saksaa paremmin kuin englantia ja ranskaa taitavasta tuntuvat perin väkivaltaisilta; jos taas näissä sanoissa suositeltaisiin tyypistä poiketen *nen*-asua, esiintyisi käytössä varmaan kuitenkin hyperkorrekteja lyhyitä muotoja. Emme voi edellyttää, että kaikki näiden sanojen käyttäjät paljonkaan taitavat vieraita kieliä. Hyperkorrekkin yleistämisen vaaraa ei tässä pidä aliarvioida, sillä

näitä adjektiiveja on hyvin paljon ja ne ovat tyyppiltään ja taustaltaan mitä moninaisimpia. Sellaisenkaan säännön noudattaminen, että adjektiivia käytettäisiin pitkässä muodossa aina, kun se muuten lankeisi yhteen vastaavan substantiivin kanssa, on käytännössä vaikeaa, koska substantiivi saattaa olla adjektiivin käyttäjälle tuntematon; joka esim. puhuu »provinsiaalista elämänmuodosta», ei ehkä tiedä mitään provinsiaaleiksi sanotuista katolisista kirkonmiehistä.

Mikä olisi sitten uudistuksesta saatava hyöty?

Vanhaa käytäntöä on moitittu epäjohdonmukaiseksi, kun on ollut rinnan käytössä esim. tyyppi *sosiaalinen* ja tyyppi *banaali*. Mutta uuttakaan käytäntöä ei saataisi johdonmukaiseksi, ja toiseksi tuo epätasaisuus on perinnäistä eikä siten aiheuta hämminkiä. Tuskinpa ruotsissaakaan tunnetaan haitaksi esim. rinnakkaisuutta *social-teatralisk* (vrt. ranskan *social — théâtral*) tai ranskassa kaksinaisuutta *social — matériel*.

Tärkein etu kai olisi uusien muotojen lyhemmyys. Tämä etu on kuitenkin käytännössä jotenkin merkityksetön. Tekstissä, jossa uusia adjektiivinasuja esiintyy varsin tiheässä, nim. vuoden 1967 Viritäjän sivulla 299, on näitä tapauksia 9 (*normatiivin 2, familiaari, eksistentiaalia, sekundaari, eksistentiaali, eksistentiaalinen 2, spontaanisti*). Tämä merkitsee 8 tavun säästöä, mikä on vain 7⁰/₁₀₀ sivun tavujen määrästä. Kirjaimittain laskien säästö on 21 lyöntiä eli 6⁰/₁₀₀ sivullaan. Mutta tämä teksti sisältää silmämääräisesti katsoen tavallista enemmän tämäntyyppisiä adjektiiveja. Olenkin vertauksen vuoksi käynyt läpi marraskuun 30. päivän Helsingin Sanomain, Iltasanomain, Suomen Sosialidemokraatin ja Uuden Suomen ensimmäiset pääkirjoitukset. Niihin sisältyi seuraavat tapaukset: *sosiaalisille, sosiaalisen (IS), aktiivisia (SS)*. Tässä teks-

tissä uudistus merkitsisi 3 tavun säästöä, mikä on 0,8⁰/₁₀₀ artikkelien tavumäärästä, kirjaimittain laskien 4 lyöntiä kaikkiaan 373 rivillä eli noin yksi kirjain sataa riviä kohti. Uudistuksen aiheuttama ajan ja tilan säästö olisi minimaalinen siihen sekaannukseen verraten, jonka se aiheuttaisi.

Olen vuosien mittaan oppinut suhtautumaan yhä kunnioittavammin yleiseen kielenkäyttöön. Pauli Saukkonen kirjoittaa mainitussa artikkelissaan: »Kielen uudistuskysymyksissä mielipiteen muuttamiseen vaikuttavat usein tunneseikat. Uusi tuntuu vanhan systeemin rinnalla alkuun oudolta. Kun kysymys on vain tottumuksesta, tunneseikat olisi pystyttävä täysin eliminoimaan, ja ratkaisu olisi tehtävä asiallisin perustein.» Olen edellä koettanut eritellä näitä asiallisia perusteita. Mutta olen sitä mieltä, että tunneseikkojakaan ei voi tässä sivuuttaa. Näin laajakantoisessa kysymyksessä kielenkäyttäjäkunnan valtavan enemmistön vakaa käytäntö on merkittävä tekijä. Tosin yleiskielemme on nuori ja nimenomaan vierasperäisten sanojen käyttely on vakiintumatonta (*atomi — atoomi, komparatiivi — kompparatiivi* kirjoituksessa ja puheessa), mutta kukaan ei liene ennen tätä tietoista lyhennyspyrkimystä käyttänyt esim. asuja *sosiaali* ja *primaari*. Luulisin, että saksassa ja ruotsissa olisi mahdotonta ajatellakaan samanlaista uudistusta, vaikka niissä *isch* — *isk*-lopuiset vierasperäiset sanat ovat harvakuisempia kuin meillä vastaavat *nen*-sanat. *Quieta non movere* on sääntö, jota ei pitäisi sivuuttaa kevein perustein.

Pyydän Kielilautakunnalta periaatteellista päätöstä siitä, miten suhtaudumme tähän avoimeen kysymykseen: pysymmekö suurin piirtein Nykysuomen sanakirjan ja Airilan Vierasperäisten sanain kannalla, vai hyväksymmekö nuo lyhyemmät uudismuodot?

MATTI SADENIEMI

Lautakunta päätti suositella suurta varovaisuutta lyhyiden muotojen suhteen. Tekeillä olevaan vierasperäisten sanojen luetteloon otetaan hakusanoiksi vain pitemmät asut, paitsi milloin lyhyempi on yleisessä käytössä. Esipuheessa kuitenkin mainitaan, että myös lyhyemmät muodot ovat mahdollisia sellaisista sanoista, jotka muissa uusissa

kielissä ovat vailla omapohjaista adjektiivinpäätettä (esim. ruotsin ja englannin *social*, saksan *sozial*) ja jotka eivät ole suomessa käytetystä substantiivista johdettuja kuten esim. *materiaalinen* substantiivista *materiaali*. Sellaiset asut kuin *dynaami* (katsomus), *orgaani* (kokonaisuus) ovat mahdottomia.

Erikoislainojen vokaalien merkintää koskevista ohjeista

Vierasperäisten sanojen kirjoittaminen ja ääntäminen eivät ole täysin vakiintuneet. Varsinkin erikoislainojen pitkät ja lyhyet vokaalit näkyvät tuottavan jatkuvaa harmia (vrt. Saarimaa, Kielenopas, 7. painos, s. 94). Vikapäitä eivät ole yksistään kielenkäyttäjät: mikäli heille tarkoitetut opasteet pyrittäisiin laatimaan entistä tarkoituksenmukaisemmat ja yhtenäisemmät, saattaisi nykyinen kirjoituksen ja ääntämyksen horjunta tasaantua.

Vanhaa »Tietosanakirjaa« (ilm. 1908—1919) varten laaditut kirjoitusohjeet (Tunkelo, Vir. 1908 s. 118—122) saivat mm. Setälän hyväksynnän (Cannelin, Vir. 1914 s. 134), koskapa hän kielioppinsa 6:nteen, v. 1910 ilmestyneeseen painokseen liitti (kpl. 46) Tietosanakirjassa sovelletut vierasperäisten sanojen asua normittavat ohjeet. *b:n, d:n, g:n, f:n* etisen vokaalin merkitsemisen Setälä säännöittää näin (kpl. 46 Muist. c, d): »Yksi vokaalimerkki kirjoitetaan *b:n, d:n, g:n, f:n* edellä — —.» »Muuten ja etenkin ensi tavussa — — kirjoitetaan kaksi vokaalimerkkiä — —.» Ohje ottaa huomioon tyypit *monosyllabinen, balladi, varjagi, kalifi; oodi, loogillinen*, mutta jättää huomiotta tyypit *krediitti, logiikka*, joissa vastoin ensi tavun vokaalia koskevaa suositusta onkin sovellettava säännön yleistä osaa. (Vieraan kielen taitajille lyhytvokaalisuus oli selviö.) Muuten Setälän sääntö piti vuosisadan alussa paikkansa. Nykykielessä on laajahko ryh-

mä, jossa *b:n, d:n* edellä (ensi tavua kauempana) kirjoitetaan pitkä vokaali (esim. *duraabeli, eskaaderi, makaaberi, paraabeli, sensibeli, variaabeli, vokaabeli*; kuitenkin NS:n mukaan *kaliberi*), *katederi*, mutta Tietosanakirjassa nämä ovat säännöllisesti lyhytvokaaliset (esim. *durabeli, miserabeli*; vrt. Cannelin, Vir. 1916 s. 36). Otavan »Ison Tietosanakirjan« tyyppi-luettelossa (v. 1929) käytetään nykyistä pitkävokaalista kirjoitustapaa. Näin Setälän kielioppiin v. 1910 sovitettu ja siinä aina v:een 1966 säilynyt ohje ei enää 1920-luvun lopulla ollut sopusoinnussa suositettavan kirjoitustavan kanssa. Vanhentuneisuudesta huolimatta ohje on jäänyt elämään koulukielioppiihin. (Ks. Haila—Isoniemi, Suomen oppikirja, 5. painos, kpl. 278 C:1; Kettunen—Vaula, Suomen kielioppi, 10. painos, kpl. 21:1, 4; Setälä—Nieminen—Ojajarvi, Suomen kielen oppikirja, 14. painos, kpl. 185:1; vrt. myös Pulkkinen, Asiasuomen opas s. 44.)

V. 1966 ilmestynyt Sadeniemen uudentama Setälän kielioppi (17. painos, kpl. 46 Muist. c) antaa moitteettoman deskription: »Yksi vokaalimerkki kirjoitetaan sanan loppuvokaalia ja suomalaista päätettä edeltävän *b:n, d:n, g:n, f:n* edellä — —.» Ohje jatkuu kategorisena: »Sanan ensi tavussa kirjoitetaan pitkä vokaali — —, samoin keskemällä sanaa.» *Variaabeli*-tyyppiisiin sanoihin pitkä vokaali on äskeisen mukaan vakiintunut, mutta koska *b:n, d:n,*